

Kukorica Jancsi – színe és fonákja

Winkler Gábor dr.

Az elbeszélő költemény – Petőfi János vitéz c. állítólag hat nap és hat éjszaka alatt megírt¹ műve – generációk olvasást megszerettető meséje. Feldolgozásainak se szeri, se száma. Címszereplője volt már táncjáték főhőse (Bartók Táncszínház: Varidance), rajzfilm névadója, vásári bábjáték egyszemélyes harcosa (Déryné-program). Történetét megismerhettük bábelőadás (Budapest Bábszínház), rockopera (Szegedi Szabadtéri Játékok: János, a vitéz), cirkuszi musical (Fővárosi Nagycirkusz) formájában is. Alakját őrzi herendi porcelán, s az egykor volt Vidámpark sárkányvasútjának diaporámasorozata.

Ám most nem ezekről, hanem az eredeti költeményről és előképeiről, legismertebb zenés színpadi megjelenéséről – Kacsóh Pongrác hol operettként, hol daljátékként számon tartott művéről – és ez utóbbi két címszereplőjéről, Sárdy Jánosról és Palcsó Sándorról szeretnék megemlékezni. (Nem azért, mintha megszemélyesítői között nem üdvözölhattünk volna más hazai művész nagyságokat – a tenoristák közül például Ilosfalvy Róbertet, Berkes Jánost, a baritonisták között Melis Györgyöt vagy dr. Palló Imrét –, hanem, mert e két művész pályáján a derék népi hős központi helyet töltött be.) Két előkép, két – prózai és zenés – feldolgozás, két emlékezetes címszereplő.

Kezdjük az elején. Tegyük kitekintést a történet lehetséges forrásaira, valós vagy dokumentumok, elbeszélések alapján valószínűsített előképeire, s e források és a költő lehetséges kapcsolataira.

AZ EGYIK LEHETSÉGES MINTAKÉP: HORVÁTH NEPOMUKI JÁNOS

A ráckevei Szent Domokos katolikus temetőbe lépve tábla igazít útba „János vitéz” sírjához. A gondosan ápoltság hely előtt márványtábla jelzi, hogy „Itt nyugszik a boldog feltámadás reményében Nagyságos Horváth Nep János kir.

magyar lovas őrnagy, a szicíliai Szent György és a pápai Krisztus rend gyémántcsillagos vitéze, 1774–1847”.²

A legenda valós hátterét kutató Vereczkei Zoltán János vitéz „civilben” c. írása szerint a ma ráckeveiként számontartott hadfi – a bécsi hadtörténeti levéltárban, a Kriegsarchivban őrzött és onnan előkerült anyakönyvi kivonat tanúsága alapján – valójában Kunszentmártonban született, Piringer János néven. Apja korán elhalálozott, édesanyja másodszor is férjhez ment Horváth Jánoshoz, s a férfi nevére vette a kisgyermeket. Ám csakhamar anyja is eltávozott az élők sorából, s mindinkább az alkohol rabjává váló nevelőapja igen szigorú sorsban tartotta. Kakukfióknak, fattyúnak nevezte, rendszeresen verte is, így aztán az ifjút anyai nagybátyja, a vízimolnár Piringer György vette magához. Neki volt már egy Jancsival csaknem egykorú lánya, Juliska, s a két gyerek elválaszthatatlan pajtássá vált. Taníttatását már a Ráckevén élő nagybácsi intézte, ő irányította a szabómesterség felé, Szőnyi Pál mester műhelyébe. Itt lett inas, majd segéd. Az 1789-es francia forradalom azután megrengette Európa országait. Az osztrák császárnak, I. Ferencnek katonákra volt szüksége, s birodalomszerte toborzásokat rendelt el. János tizenkilenc évesen, 1793. március 14-én, a szabó céh ajánlásával került az I. huszárezredbe, amelyet hamarosan Németalföldre vezényeltek. A fiatalember kitűnt vitézségével. Hamarosan vicekaplárként nevezték ki, már e tisztségben helyezték át 1798-ban az 5. Radetzky-huszárezredbe, s vele Itáliába (a költeményváltozat szerinti Talján országba). Gyorsan emelkedett a ranglétrán. Kaplár, strázsamester (=őrmester), hadnagy, főhadnagy – e minőségben vett részt a vesztes győri csatában 1809. június 14-én –, majd alkapitány. Amikor 1814 márciusában Napóleon szabadon engedte az addig francia földön fogva tartott pápát, a Nepomuki János vezette önálló lovasszázad is részt vett az egyházfő, VII. Pius „hazamene-kítésében”. János gróf Vinzent Esterházy főstrázsamesterrel

és *Adreas Lapartovics* segédtisztal együtt lovaikkal átúszattak a jéghideg Taro folyón, s a szentatyát „átvéve” biztonságban a másik, olasz oldalra szállították, sőt egészen Rómáig kísérték. Útközben *János* saját köpenyét és mentéjét terítette a fázó pápára: e jelenetet a Vatikánban őrzött festmény is megörökítette. A hintó mögött egyszerű ingben lépkedő huszártiszt a mi *Napomukink*.^{2,3} A pápa bátorságáért Krisztus-rendjellel tüntette ki hőnökét, a nápolyi király pedig Szent György-renddel jutalmazta.

Huszonkét évi katonáskodás után leszerelt, s hazatért Rávkévére. *Juliska* azonban nem várta meg, időközben *Gáspár János* vízimolnár felesége lett. Fiúgyermeküket *János* névre keresztelték. Az öreg hadfi kilenc év után, 1824-ben újra katonai szolgálatba állt, s 1834-ig szolgálta a császárt. Bár több kiszemeltjét, feleségjelöltjét is név szerint ismeri a kutatás, nem kapott diszpenzációt, így élete végéig nőtlen maradt. Leszerelése után Ráckevén élt, ott is halt meg. „Vagyonát”, köztük a becses Krisztus-rendjelet *Juliskára*, nevezetes kardját az ő *Jancsi* fiára hagyta.²

A MÁSIK LEHETSÉGES „MINTA”: FABRICY KOVÁTS MIHÁLY

A nagykunsági köznemes családból származó *Kováts Mihály* (1724–1779) élete, tettei nálunk ez idő szerint kevésbé ismertek, az Egyesült Államokban azonban – ahol *Johann Michael Kováts de Fabricy* néven ismert – nagy tisztelet övezi, s a lengyel származású *Kazimierz Pulaskival* együtt az amerikai könnyűlovasság „atyjaként”, megszervezőjeként tartják számon.⁴

A későbbi „jenki huszártiszt” Karcagon – akkori nevén Karcagújszálláson – vélhetően református családban született. Családjáról, gyermekkoráról nem ismertek adatok: a református anyakönyvvezetést csak 1733-ban vezették be, így a családnév *Kováts* vagy *Kovács* írásáról sincs hiteles forrás, amint a *Fabricy* előnév is csak a jóval későbbi dokumentumokon lelhető fel. (Legújabban felmerült, hogy a forrásokban szereplőnél korábban, 1712-ben született, *Mihály* mellett *János* keresztnévet is viselt, s hogy szintén korán árvaságra jutott.⁵) Tanulmányait a karcagi református gimnáziumban 1739-ben fejezte be, de rövid ideig Debrecenben is tanult.⁶ Rögtön ezt követően huszárnak állt, 1740-ben a Hávör-huszárezred közhuszára lett.

Az ezred névadója, *Hávör Miklós* ezredes mai szóhasználatával élve hadivállalkozó volt. Ez idő szerint ui. a Habsburg Birodalomnak még csak kis létszámú reguláris hadserege volt, háborús vagy egyéb szükséghelyzetben alkalmi toborzásokkal, megbízottak útján növelték a katonaság létszámát. A toborzást anyagi forrásokkal is támogató szervező lett a létrehozott egység tulajdonosa.⁴

Az 1740-ben – *Mária Terézia* trónutódlása, a Pragmatica sanctio kapcsán, Bajorország, a Spanyol Királyság, a Szász Választófejedelemség, a Porosz Királyság és a Habsburg Birodalom között – kitört osztrák örökösödési háborúban ezrede Sziléziában (a mai Lengyel- és Csehország területén), majd Olaszországban harcolt. Itt szembesült azzal, hogy ebben az idegen érdekekért folyó csatározásban nem egyszer magyar magyar ellen hadakozott, mivel az ellentáborban is több magyar egység, pl. a Bercsényi-huszárcsapat szerepelt. Letartóztatták, de sikerült megszöknie. Dezertált és mivel ezrede időközben megszűnt, átállt a franciákhoz. Később porosz zászló alatt tűnt fel, majd szabadcsapat élén a lengyel hazafias mozgalmat támogatta. A harctéren vitézül küzdött, rangja – már a porosz seregben – őrnagyi tisztségre emelkedett, ám a rendet, fegyelmet nehezen viselte. Újfent letartóztatták, s a porosz hadhoz történő átállása miatt hazaárulóként és felségsértőként teljes vagyoneklkobzásra és halálra ítélték. Ez utóbbit később életfogytig tartó szigorított várfogságra módosították, de az uralkodó, *Mária Terézia* (!) fellebbezett az ítélet ellen. Az 1762. június 10-én megszületett legfelsőbb döntés végül minden vádpont alól felmentette. Elrendelte szabadlára helyezését és vagyona visszaadását. Sőt, az uralkodónő, helyt adva kérvényének, a porosz hadseregben betöltött őrnagyi rangját elfogadva huszár-őrnagynak ismerte el és kegydíjat ítélt meg számára.

Élete további szakasza is kalandokban bővelkedő volt. Megnősült, egy évre rá a Sáros megyei alispán lányától, a nála 19 évvel fiatalabb *Szinyei Merse Franciskától* fia született – *György* –, aki azonban háromévesen betegség következtében elhunyt. Felesége eperjesi rokonsága nem nézte jó szemmel kapcsolatukat, több ízben a férj elleni beadvánnyal fordult a hatóságokhoz. *Franciska*, férje sűrű távollétei s családja akadékoskodása miatt, végül visszaköltözött a szülői házba. Közben – *Fabricy* másik, közelebbiről nem ismert viszonyából – leánya is született (akit állítólag *Petrovics Máriának* hívtak, további sorsáról nem maradtak fenn hiteles adatok⁵). Kegydíját

tartásdíj fejében lefoglalták, majd a lengyel szabadságmozgalommal való kapcsolata miatt újra letartóztatási parancsot adtak ki ellene. Franciaországba szökött, s 1777 januárjában, a Függetlenségi Nyilatkozat megjelenése és ismertté válása után, egy *Benjamin Franklin*nek címzett levélben felajánlotta szolgálatait az Egyesült Államok kongresszusának. Az eredetileg latin nyelven íródott levél angol fordítása ismert. Magyarul így hangzik: „Várva kegyelmes választ, nincs nagyobb kívánságom, mint azonnal távozni, ott lenni, ahol a legnagyobb szükség van rám, hogy szolgáljak és meghaljak excellenciának és a Kongresszusnak való örökkévaló engedelmisségben. Halálig hűséges híve.”^{4,7,8}

A választ meg sem várva, Bordeaux-ban hajóra szállt. Rövidesen találkozott *George Washington*nal, akinek megbízóitól levelet adott át. Belépett az Unió seregébe, s részt vett a függetlenségi háborúban. Hamarosan a *Kazimierz Pulaski* gróf vezette önkéntes német légió vezénylőezredese és kiképzőtisztje.⁹ Kettejük irányításával sikert sikerre halmoztak, s kidolgozták a dragonyosoknak nevezett könnyű lovasság kiképzésének és harcászatának módszertanát.⁷ Charlestonban, ütközetben érte a halál. Jelmondata, a „Fidelissimus ad Mortem” (Faithful unto Death), azaz „Hűséggel Mindhalálig” idővel az Amerikai Magyar Szövetség jelmondatává vált.⁶ Ma a charlestoni katonai akadémia róla elnevezett gyakorlóterén emléktábla,⁴ a washingtoni magyar nagykövetség udvarán egy *Takács Pál* faragta szobor,¹⁰ Mikófalván, ahol rövid ideig élt, a két világháború hőseivel közös emlékmű őrzi a nevét.¹⁰ Washingtonban álló köztéri lovas szobra a halálos lövés pillanatában ábrázolja a magyar hőst, kezében az Unió zászlaját tartva.¹⁰ *Cyrus Vance* külügyminiszter 1978-ban, a magyar királyi korona visszaadásakor külön megemlékezett beszédében az amerikai függetlenségért életét áldozó magyar katonáról.¹⁰ Agyagból készült, lovon ülő szobra – a múzeum névadójának munkája – a türkevei Finta Sándor Múzeumban látható.¹¹ A II. világháborúban a brit hadianyagok, élelmiszerek és ellátás pótlására a Freedom Shipbuilding Program keretében épített Liberty (=Szabadság) hajók egyike, az SS Michael de Kovats is az ő nevét viselte.⁶ Halálhíre néhány hónapos késéssel érkezett Magyarországra. Felesége értesülvén a gyászról, férje emlékére kápolnát emeltetett az Eperjes melletti Sziyén. Az Amerikai Egyesült Államok szenátusa 1955-ben Kováts Mihály-emléknappá emelte május 11-ét.^{10,11}

Csak a történeti érdekesség kedvéért említem, hogy az angolok – igaz, nagy vérvesztést okozva – végül nem vették be Charlestont, s a hősies ellenállásban a lengyel-magyar vezetésű sereg is nagy szerepet játszott. Az angolok kezdeti sikerei egyébként a hátultöltő puskáknak voltak köszönhetőek – amelyekkel percenként akár 4-5 lövést is le lehetett adni –, szemben az Unió seregeiben használt elöltöltő mordályokkal! *Pulaski gróf* alig egy évvel élte túl vezértársát. Egy következő ütközetben őt is halálos lövés érte.⁸

I PETŐFI ÉS A LEHETSÉGES ELŐKÉPEK KAPCSOLATA

A költő és hőse valós alakjainak kapcsolata jobban tisztázott *Nepomuki Horváth János* esetében. *Petőfi* nem járt Ráckeven. Barátja, az akkor jogot tanuló *Jókai Mór* révén megismerkedett azonban a ráckevei születésű – és az At-haeneumban megjelent versei alapján hírből már ismert versfaragó² – *Ács Károly* joghallgatóval, amikor egy vándorszíntársulat tagjaként tanulmányaiak városába, Kécskemétre érkezett. Az ő révén szerezhette tudomást Ráckeve nevezetes szülöttéről.

Kétségtelen, a két János életútjában sok a rokon vonás. Mindkettő korán árvaságra jutott, nevelőapja gyakran bántalmazta, s az ifjúkori kilátástalanságból a katonai pálya ragadta ki. Szolgálták a császárt, bejárták fél Európát. Még *Juliska-Iluska* említése is idesorolható.¹¹ (Igaz, a költemény záró fordulata, a szerelmesek egymásra találása a „ki-tudja-van-e” tündérorszámban színesebbé tette az egykori valóságot.) Tudni vélik, hogy *Ács* és *Petőfi* ismeretsége később barátsággá mélyült, olyannyira, hogy közös verseskötet kiadását is tervezték (ami végül nem valósult meg).

Nehezebb a kapcsolat kiderítése *Kováts Mihály* esetében. Az alföldi tanyavilágban szájról szájra járó elbeszélésekben *Petőfi* utazásai során hallhatott a Karcagról messzi földre származó huszárról, de ismerhette más forrásokból is (ahogyan bő félévszázaddal később *Mikszáth Kálmán* is megemlékezik a golyótól halálos sebet kapó *Kovács ezredesről* Akli Miklós c. regényében).⁶ Közvetlenebb hírforrása is lehetett, ha valós tényként fogadjuk el *Fabricsy Kováts* második kapcsolatának a Petrovics család valamelyik oldalágával való rokonságát (erre utal a törvénytelen gyermek anyjáról történő anyakönyvezése). Jól ismert, hogy a költő családneve is eredetileg Petrovics volt,

a teljességhez tartozik azonban, hogy a család genealógiájában nincs ilyen ismert vagy valószínűsített személy.⁵

János vitéz és másik lehetséges előképe között is sok az egyező vonás. A nyugtalan életű, harctéren kiemelkedően bátor huszár is küzdelmes gyermekkort hagyhatott maga mögött, amikor katonának állt, s beutazta fél Európát: járt olasz és francia földön, így a versbeli Óperencián túl is (azaz az Enns folyó utáni vidékeken [Ober Enns]). A költeménybeli szerelmi szál azonban esetében hiányzik.^{6,11}

I A PETŐFI-KÖLTEMÉNY KELETKEZÉSTÖRTÉNETE

A költemény Petőfi szállás- és – a Pesti Divatlapnál betöltött segédszerkesztői állása révén – munkaadója lakásán született és 1845. március 6-án jelent meg először nyomtatásban. Vahot (eredetileg: Vachott) Imre így emlékezett vissza a vers születésére: „Az 1844-ik év vége felé bekövetkezvén a zord téli napok, [...] szokása ellenére honn maradt esténkint, s jól befűtötte kis szobáját, pongyolára levetkőzött, rá-rágyújtott hosszú pipájára, s egész füstfelhőt csinált maga körül, s olykor egyet kortyintva a hevítő piros borból, nyugtalanul járt fel s alá, mint egy oroszlán a szűk kalitban. [...] szomszédos szobánk üvegajtaján jól láthattam, amint bámulandó gyorsaság- és szabatosággal írta le a szívében s agyában fogamzott szebbnél szebb költői eszméket, érzelmeket. [...] Neki, mint lánglelkű rögtönzőnek csak néhány est és éjfél kellett ahhoz, mert az egyes versszakokat járás és ülés közben jó előre kifőzte magában”.¹²

A vers címe eredetileg Kukoricza Jancsi volt, s befejeződött Jancsi Franciaországból történő hazaérkezésével. Az olvasók körében aratott siker s a barátok ösztönzése nyomán lett névadója az immár huszárrá lett vitéz huszár és folytatódott kalandja az Iluskával történő tündérországi viszontlátásig.⁶

I A DALJÁTÉKVÁLTOZAT

Daljáték vagy operett. Igen szűk a mezsgye. Előbbinek a Wikipédiában olvasható meghatározása szerint „zenés-táncos, általában vidám hangvételű színmű, amelyben az ének és a próza váltakozik”.¹³ Műfajilag talán az operett és a népszínmű (Posse mit Gesang) közötti. Ám egyik definíció sem pontos. Jellegzetesen német

nyelvterületen meghonosodott forma – onnan került hozzánk is –, mind francia megfelelői, a vaudeville, vagy a komolyabb veretű opéra comique, mind angol változata, a comic opera ugyanis formai vonásaiban alapvetően eltérő.¹⁴ Műfaja szerint persze daljáték Mozart Varázsfuvola, Szöktetés a szerájból, valamint Bastien és Bastienne vagy Kodály Hány János c. műve is. Ám ezeket az operák közé soroljuk. E tekintetben a zenei szövet, a dallamvezetés, az énekszólamok igényessége és a hangszerelés a meghatározó.

Petőfi versének megzenésítése a későbbi sikeres szövegíró és író, ez idő szerint a Földművelésügyi Minisztériumban fogalmazóként dolgozó Bakonyi Károly fejből pattant ki, 1903-ban. A versek elkészítésére Heltai Jenőt kérte fel, aki először vonakodott eleget tenni a kezdő író megkeresésének, némi hezitálás után azonban ráállt a feladatra. (A végleges szöveghez felhasználta Kriza János Vadrózsák c. gyűjteményét is.) Zeneszerzőként először a már több kedvező visszhangot hozó operettet és balettet maga mögött tudó Sztojanovits Jenőhöz fordultak. Ő elvállalta ugyan a munkát, de igen lassan haladt vele és az elkészült szövegkönyvet előadásra alkalmasnak találó Beöthy László, a Király Színház igazgatója egyre sürgette a partitúra átadását. Így került a képbe (Dr. Marosséllyei) Kacsóh Pongrác, a matematika-fizika tanári képesítése mellett zeneszerzéssel is foglalkozó, Csipkerózsika c. balettjével már nevet szerző – alig harmincéves – fiatalember. Nagy lelkesedéssel látott a komponálásnak, s az első három szám elkészültével előjátszott Beöthynek. Az igazgató őszinte tetszéssel nyilatkozott a hallottakról, így a zeneszerző és zenepedagógus Hackl (Napóleon) Lajos kiigazításaival – Kacsóh az ő rákoshegyi villájában vendégeskedve komponálta a zenei anyag egy részét – az előadás-kész kottaanyag gyorsan elkészült, s 1904. augusztus 20-án átadta.¹⁴

Az eredeti tervek szerint a címszerepet Takács Mihály, az Operaház baritonistája énekelte volna, s Iluska/Francia királykisasszony kettős szerepét a színház dédelgetett primadonnája, Fedák Sári keltette volna életre. Ám Fedák – művészberkekben használt becenevével Zsazsa – az első számokat meghallva Jancsit választotta. Beöthy nem mert ellenkezni, így a két női főszereplő összevonása elmaradt – azóta sem alkalmazzák –, Iluskát a szőke szépség, Medgyaszay Vilma, a Francia királykisasszonyt az Operaháztól kölcsönkért Szamosi Elza (a színlapon első asszonyneve [Somló] S. rövidítésével) alakította.¹⁵ A színlap

érdekessége egyébként, hogy az egyes felvonások külön-külön névvel – Jancsi és Iluska; A rózsaszál – szerepeltek, a harmadik felvonást pedig képekre bontva – A kék-tó, Tündérország, Otthon – sorolták fel.¹⁶ (A daljáték befejezése egyébként eltér a költeményétől, Jancsi-János és Iluska tündérországot, a felajánlott királyságot odahagyva hazatérnek hazájukba, eredeti egyszerű-falusias, de számukra az Otthont jelentő környezetükbe.)

Fedák lubickolt a szerepben. „Amikor először próbáltunk jelmezzel, zenekarral, Rákosi Szidi néni (akinek színiiskolájában szerzett diplomát – WG) lejött a próbára. Akkor elénekeltem az *Egy rózsaszál szebben beszélt, s már eldőlt a darab sorsa*. Mindenki sírt a nézőtéren, én is velük. Beöthy, a rendező feljött a színpadra és ezt mondta: ez a darab százszor fog menni! Szidi mama ráduplázott: kétszázszor. Mindketten tévedtek. Csak én játszottam eddig 574-szer!”¹⁷

KÉT KÉSŐBBI CÍMSZEREPLŐ: SÁRDY JÁNOS ÉS PALCSÓ SÁNDOR

Az operettek – és az inkább e műfajhoz közelebb álló daljátékok – nagy része esetében a szólamok hangfekvése nem kőbevésett. Így a címszerepet énekelheti tenorista és baritonista is (amint például A denevér Eisensteinét, A cigánybáró Barinkayját vagy Homonnay grófját) –, de mint láttuk, az ősbemutatón női hangon szólalt meg –, s Bagó, a trombitás életre keltője is lehet világosabb hangszínű baritonista vagy sötétebb tónusú hanggal megáldott bassz-bariton énekes. (Több művésznünk, mint dr. Palló Imre, Melis György mindkét szerepet életre keltette.) Ezúttal a Jancsi-Jánost egykor megformáló két kitűnő művész alakításáról szeretnék írni, akik pályaképe – későbbi művészpályájuk eltérő útja mellett – sok egyező vonást is mutat.

Kevésbé köztudott, hogy a ma színházlátogatói által elsősorban bonvivánként vagy zenés filmek főszereplőiként számon tartott Sárdy János operaénekesként lépett először a zenés színpadokra.

A Tolna megyei Nagykönyiban született – innen ered élete végéig megőrzött izes dél-dunántúli, zárt „e” betűket használó beszéde –, de kereskedőként kenyerét kereső édesapjával a család bejárta szinte az egész Dunántúlt. A pápai tanítóképzőben szerzett oklevelet, majd Dunaföldváron kántortanítóként kezdte pályáját. Ám ő

színészi pályára vágyott, különösen, hogy egy amatőr együttesben nagy sikert aratott a megyeszerte előadott Tatárjárás c. operett Magyaróssy önkéntese szerepében.^{18,19} Előbb Rózsaszele Kálmán színiskolájába jelentkezett, de a mester inkább a biztos tanítói állás megtartását javasolta. Meghallgatta azonban Palotay Árpád, az Operaház korrepetitora és díjmentesen felajánlotta tanítását. 1936-ban lett a Sugár úti palota ösztöndíjasa, majd 1937–1946, illetve 1949–1958 között szerződött tagja.²⁰ Közben, 1957-től kezdődően az Operettszínházban is vállalt feladatot, végül ez utóbbi lett az állandó otthona.

Biztos felső regiszterrel rendelkezett. Archív hangfelvétellel őrzí előadásában A longjumeau-i postakocsis kétvonalas dé-vel megszólaltatott áriáját (amely hangot felvételén Pataky Kálmán is kihagyta!). Bár énekelte A sevillai borbély Almaviváját, a Falstaff Fentonját, A varázsfuvola Taminóját, A farsangi lakodalom Kálmán diákját is, habitusához, bursikóz figurájához, izes beszédéhez jobban illettek a játékosabb szerepek, a Szóltetés Pedrillója, A nürnbergi mesterdalnokok Dávidja, s a Manon Lescaut tréfamestere, Edmund diák. (Két olyan szerepet is elénekelte, amit hagyományosan – „nadrágszerepként” – inkább alt hangú énekesnőkre osztanak: a Hoffmann meséi Miklósát és A denevér Orlofsky hercegét.)

No meg az operettek, Csinom Palkótól A Mosoly országa Pottenstein Hatfaludy grófján át Kukorica Jancsiig. Kacsóh operettjét 1946 és 1967 között csak az Operaházban több mint százszor vitte sikerre, számtalanszor felöltve a hős gúnyját szabadtéri és operettszínházi előadásokon is. 1950 januárja és márciusa között 23 estén keresztül játszotta a daliát, s jóval operaházi tagsága megszűnése után, az 1960-as években is vállalta életre keltését vendégként. E szerepével búcsúzott az Operaházról is 1967-ben.²⁰ Alakítását közforgalomban is megjelent hangfelvétel is őrzí.

Palcsó – pontosabban miután sűgőként, majd rendező-asszisztensként és játékmesterként az operaházi munkát segítő fia is a Sándor keresztnévet kapta, idősebb Palcsó – Sándor ugyancsak Dél-Dunántúl szülötte: Pécsen látta meg a napvilágot. Jogásznak indult, de az első év végén származása miatt eltávolították az egyetemről. Egy ideig segédmunkásként dolgozott, közben magánúton énekelni tanult. Hamarosan a Honvéd Művészegyüttes szólistája lett, s innen sok művésztársához – mások mellett

Ilosfalvy Róberthez, Róka Istvánhoz, Gregor Józsefhez – hasonlóan egyenes út vezetett az operaszínpadhoz.²¹

1957–1960 között az Operaház ösztöndíjasa, 1960-tól nyugdíjba vonulásáig, 1979-ig, szerződöttagja volt, de ezt követően is, egészen 1986-ig vállalt fellépéseket. Fényes felső regiszterrel megáldott, erőteljes hang birtokosa volt – az akkori igazgató, dr. Palló Imre vezette meghallgatásakor a Faust kavatináját énekelte, kétvonalas cé-vel –, de a Fra Diavolo dragonyosát, Lorenzót leszámítva nem a hősök, hanem a karakterszerepek szegődtek kísérőjéül.²² Három kivétel azért akadt: A cigánybáró Barinkayja, A koldusdiák címszereplője, Simon Rymanovski és – Kukorica Jancsi. Ez utóbbi annyira hozzá nőtt, hogy életrajzi emlékezéseinek is ezt a címet választotta.²¹ A szerepet Sárdytól „örökölte”, de már gimnazistaként magára öltötte a pásztorgyerek subáját. 1959–1977 között több mint nyolcvan előadáson keltette életre Jancsi-Jánost,²² és még 54 évesen is mentett előadást beugrással Győrben!²²

Kiváló „kottista” volt, szinte nem volt olyan új magyar opera, amelynek egyik főszereplője ne ő lett volna. Hamlet (Szokolay Sándor), Az ember tragédiája Luciferje (Ránki György), az Együtt és egyedül Fiúja (Mihály András). Meg „modern” operák – a Wozzeck kapitánya, az Albert Herring címszerepe, a Pelléas férfi főszerepe – és drámai hősök vagy karakterfigurák. Mint A Siegfried Miméje, A Rajna kincse Logéja, a Borisz Godunov Bolondja és – néhány alkalommal – Sujszki hercege. Mindegyik kiváló alakítás.^{23,24} Méltán került az Operaház örökös tagjai sorába.

Id. Palcsó Sándort személyesen is ismerhettem. Gyermekkoromban egy utcában nyaraltunk, Zamárdiban. Én már rendszeres operálátogató voltam, így azonnal felismertem. Mint mindenki más, ő is hordta reggelente kannában a friss vizet az „artézi kútról”, s köszöntötte barátságosan a többnyire azonos összetételben vízre várakozó nyaralókat. Évtizedekkel később értesültem új, de kereskedelmi forgalomba nem került könyve²³ megjelenéséről. Kinyomoztam érdei lakása telefonszámát, s felhívtam. „Palcsó művész urat keresem” – mondtam, s bemutatkoztam. „Megtalálta” – szólt a jól ismert hang. Röviden elmondtam, ki vagyok, miért keresem, s megemlítettem, hogy tulajdonképpen – igaz, egyoldalúan –, de ismerjük egymást. Jót nevetett a gyermekkori emléken, s kedves dedikálással ajándékozott meg könyve egy példányával. Közvetlen, szeretni való ember, a szó igazi értelmében vett művész volt.

EGY KIS RÁADÁS

Az Operaház íratlan legendáriumból merítve két kedves anekdotával zárom a János vitéz körüli kalandozásomat. Egyikük szereplője sem az előzőekben említett két énekes, de történetük szorosan kapcsolódik a daljáték előadásainak emlékeihez.

Egy alkalommal a címszerepre kitűzött művész váratlanul megbetegedett. Teltház, délelőtti ifjúsági előadásról volt szó, lemondani, más darabot műsorra tűzni szóba sem jöhetett. A lehetséges helyettesek egyike sem volt elérhető, így olyan sokat foglalkoztatott, fellépések sorát vállaló és teljesítő énekesre esett a választás, aki már hosszabb ideje nem énekelte a parasztleányból huszártiszté váló ifjú szerepét. A művész ismerte a színpadi járást, bízott emlékezetében, így vállalta a beugrást. Ám amikor a címszereplő belépője – az Én a pásztorok királya kezdetű dal – került volna sorra, hirtelen cserbenhagyta a memóriája. Az első sorok még csak eszébe jutottak, de a versszak végén beütött a krach. „Be-bejárok a faluba, édes Iluskámhoz” – szól Heltai Jenő strófája – „az én nevem, az én nevem...” és itt hirtelen kiesett a szöveg. Gyorsan odaját-szotta magát a sugó elé, s az első sorokban is hallhatóan kérlelte, mit kérlelte, követelte: súgjal, súgjal már. Ki vagyok, mi a nevem? Mondanom sem kell, ezúttal hangos kacagás kísérte az ismerős dallamot, s együtt dúdolták a művésszel, hogy „az én nevem, az én nevem, Kukorica, Kukorica János.”

A másik, ugyancsak a belépőhöz kötődő történet főszereplője nemzetközi karriert befutó, közkedvelt tenoristánk, Ilosfalvy Róbert. Az Operaház színpadán sohasem bújta az igazságot szolgáltató hős bőrébe, de szabadtéren énekelte, sőt közreműködésével elkészítették a daljáték teljes hangfelvételét is (ami hanghordozón kereskedelmi forgalomban is elérhető volt). Állítólag ennek próbáján történt az az eset, amikor a mindig felkészült művész, kicsit megunva az újra meg újra ismétlést igénylő részleteket, a társaság, no és a maga szórakoztatására a belépő utolsó sorát elferdítve imígyen énekelte: az én nevem, az én nevem, Ilosfalvy, Ilosfalvy Róbert.

Igaz, nem igaz? Erre mondják: si non est vero, e' bon trovato. Azaz, ha nem így esett is, legalább jól van kitálva.

IRODALOMJEGYZÉK

- Petőfi Sándor: János Vitéz olvasónapló. Olvasónapló [Internet] 2024. 09. 19. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://olvasonaplom.hu/petofi-sandor-janos-vitez-olvasonaplo>
- János vitéz legenda. Ács Károly Művelődési Központ [Internet] (megtekintve: 2024. 10. 14.) <http://akmk.hu/janos-vitez-legenda>
- Kovács R: Petőfi kortársa volt és Ráckevén élt az igazi János vitéz. Ma is tanultam Valamit. Index.hu [Internet] 2024. 05. 27. Frissítve: 2024. 05. 30. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://index.hu/tudomany/til/2024/05/27/petofi-kortarsa-volt-es-rackeven-elt-az-igazi-janos-vitez>
- Nagy T: Fabricy Kovács Mihály – az amerikai könnyűlovasság alapítója. Lovasok.hu [Internet] Frissítve: 2023. 06. 07. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://www.lovasok.hu/lovasok-a-magyar-lovaskulturaert-program/magyar-lovaskultura-buszkesegeink/fabricy-kovacs-mihaly-az-amerikai-konnyulovassag-alapitoja>
- Ki volt János vitéz? Vadludak. Index Fórum [Internet] (megtekintve: 2024. 10. 14.) 2006. 08. 03. <https://forum.index.hu/Article/viewArticle?a=57488242&t=9132922>
- Kovács-Tóth N: Ki volt valójában János vitéz? Szeretlek Magyarország [Internet] 2019. 10. 15. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/multunk/ki-volt-valojaban-janos-vitez>
- Kanyó F: Kovács Mihály, aki Amerikába vitte a huszárságot. Helló Magyar [Internet] 2023. 01. 23. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://hellomagyar.hu/2023/01/23/kovacs-mihaly-aki-amerikaba-vitte-a-huszarsagot>
- Michael Kovats de Fabriczy. Wikipedia [Internet] 2006. 04. 22. Frissítve: 2024. 09. 06. (megtekintve: 2024. 10. 14.) https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Kovats_de_Fabriczy
- Póka-Pivny A: Az Amerikai Egyesült Államok lovasságának első kiképzőmestere magyar volt. Hadtörténeti közlemények 1942; 43(1): 168-178. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00208/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1942_168-178.pdf
- Kápolnai Nagy Á: Mikófalván élt az amerikai lovasság atyja. Kékes Online [Internet] 2021. 06. 12. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://kekesonline.hu/2021/06/12/mikofalvan-elt-az-amerikai-lovassag-atyja>
- Pálffy L: Huszár, túl az Óperencián. Győri Szalon [Internet] 2017. 02. 16. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://www.gyoriszalon.hu/news/8759/66/Huszár-túl-az-Óperencián>
- János vitéz. Wikipedia [Internet] 2007. 10. 28. Frissítve: 2024. 06. 09. (megtekintve: 2024. 10. 14.) https://hu.wikipedia.org/wiki/János_vitéz
- Daljáték. Wikipedia [Internet] 2010. 06. 24. Frissítve: 2023. 09. 23. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://hu.wikipedia.org/wiki/Daljáték>
- Katona J: Az operett világa. Játéktér 2018; 7(4): 31-40. https://epa.oszk.hu/02900/02997/00012/pdf/EPA02997_jatekter_2018_4_031-040.pdf
- Winkler G: Kacsóh Pongrác: János vitéz. In: Operett. Szubjektív kalauz egy varázslatos világban I. Tudomány, Budapest, 2013, pp. 470-481.
- János vitéz. Színlap. Királyszínház, 1904., november 18. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pongarcz_Kacsoh-J%C3%A1nos_Vit%C3%A9z_operetta_musicbook-_internal_page_-_first_performance_show_page_-_first_edition_1904.jpg
- Nánó Cs: Fedák Sári, a János vitéz. Erdélyi Napló [Internet] 2014. 10. 25. (megtekintve: 2024. 10. 14.) <https://erdelyinaplo.ro/szabadido/fedak-sari-a-janos-vitez>
- Sárdy János. Wikipedia [Internet] 2009. 02. 02. Frissítve: 2024. 09. 20. (megtekintve: 2024. 10. 14.) https://hu.wikipedia.org/wiki/Sárdy_János
- Seleszt F: Sárdyné. Békés Megyei Hírlap 1996; 51(300): 21. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BekesMegyeiNepujasg_1996_12/?pg=320
- Sárdy János. Opera DigiTár [Internet] (megtekintve: 2024. 09. 14.) <https://digitar.opera.hu/szemely/sardy-janos/14787>
- Bartos Cs: Én a pásztorok királya. Csoma kiadó, Budapest, 2011.
- Palcsó Sándor. Opera DigiTár [Internet] (megtekintve: 2024. 09. 14.) <https://digitar.opera.hu/szemely/palcso-sandor/14882>
- caruso_: Szervusz, Sanyi bácsi. Caruso [Internet] 2021. 03. 19. (megtekintve: 2024. 09. 14.) https://caruso.blog.hu/2021/03/19/szervusz_sanyi_bacsi
- Bartók G: A többi néma csend. Palcsó Sándor művészportréja. Magánkiadás, Budapest, 2017.

